

Elnarə QARAGÖZOVA

Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu
e.garagozova.bsu@gmail.com

**“QADIN ƏDƏBİYYATI” MÜSTƏQİLLİK DÖVRÜ
AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATI KONTEKSTİNDƏ
(Təhminə obrazının üç variantı)**

Açar sözlər: feminizm, qadın ədəbiyyatı, Təhminə, “kollektiv günah”, mentalitet

Key words: feminism, female literacy, Tahmine, “collective sin”, mentality

Ключевые слова: феминизм, женская литература, Тахмина, «коллективный грех», менталитет

Feminizm bir cərəyan kimi XIX əsrdə meydana çıxsada, qadının cəmiyyətdə rolu ilə əlaqədar düşüncələr və bununla ilgili proseslər daha öncə mövcud idi. “Feminizm anlayışı ilk dəfə olaraq fransız utopik sosializminin banilərindən biri olan Şarl Furiyenin əsərlərində işlədilmişdir. Buna baxmayaraq, tədqiqatçıların bir hissəsi belə fərz edir ki, “qadına münasibət problemi” hələ antik dövrlərdən yunan filosofu Platonun əsərlərində öz əksini tapmışdır. Çünki onun əsərlərində ən çox təbiət, qadın, harmoniya, insanilik kimi məsələlərə daha çox yer ayrılmışdır. Məsələn, “Afina məktəbi” əsərini göstərmək olar” [1, s.75]. Əslində qadın və onun cəmiyyətdə yeri haqqında düşüncələr tarixin, cəmiyyətin özü qədər qədimdir. İlk insanların dünyanı qavramağa başlayıb cəmiyyətin ilkin rüşeymlərini yaratmağa başladığı zamanlarda qadın cəmiyyətin öndə gedən fərdi idi. Və elə bu səbəbdən də matriarxat ibtidai cəmiyyətin ilkin forması statusuna sahib olmuşdur. Alman alimi Helmut Uhlig “Avropanın anası Anadolu” adlı araşdırmasında qadın faktorunun qədim cəmiyyətdə rolundan və qadının mövqeyinin zamanla uğradığı transformasiyalardan bəhs edərək yazır: “Tarih öncəsi zamanlarda insanların kültürel gelişmelerine yol açan devindirici gücün kadınlardan kaynaklandığı hiç şüphe götürmemektedir. Bunun nedenini, kadının annelik rolünde aramak gerekir. Tarih öncesi toplumlarda erkeğin varlığı raslantılara, şansa bağlıydı; tabii ki, becerisi ve gücü, gruptaki yeri bakımından önemli bir faktördü. Buna karşı-

lık kadın hayatın akışını, sürekliliğini ayarlıyor və sorunlara çözüm buluyordu... Bu düşüncələr dünyanın ilahi, fakat aynı zamanda şeytani olaraq görülen gücündən dolayı ortaya çıkmış olabilir və başlangıçta, tam bir oluş mucizesi olarak algılanan, yeni canlının dünyaya getirilmesini aşan olgulardır” [2, s.30-31]. Daha sonralar cəmiyyətin inkişafı prosesində təcridən patriarxat patriarxatla əvəz olunmuş, qadının ilahi gücünə etiqad kişinin fiziki üstünlüyünə inamla əvəzlənmişdir. Bəs feminizmin bir cərəyan kimi meydana çıxmasına rəvac verən amillər hansılar idi? Adətən XX əsr bəşəriyyətin inkişafında sıçrayış dövrlərindən biri kimi səciyyələndirilir. XX əsr insanı özündən öncəki sələflərindən sıçrayışla aralanaraq kosmosun fəthinə, virtual dünyanın yaradılmasına qədər gəlib çıxdı. Lakin bu sıçrayışın, inkişafın ilk elementləri XIX əsrdə yaranmışdı. XIX əsrin 30-40-cı illərində meydana gələn sənaye çevrilişi, elmi kəşflər, ədəbiyyat və incəsənətdə yeni cərəyanların yaranması XX əsr elmi inqilabına zəmin hazırlayırdı. Feminizm məhz belə bir şəraitdə qadınların öz hüquqlarının müdafiəsinə qalxması ilə yaranmışdır. Lakin burada ilk baxışdan diqqət cəlb etməyən incə bir məqam var. Fikrimizcə, feminizm nəzəriyyəsinin yaranması, meydana çıxması sadəcə XIX əsr insanının elm və texnikada olduğu kimi düşüncə, dünyagörüşü baxımından əldə etdiyi inkişaf əlaqədar deyildi. Bizim qənaətimizə görə, feminizm əslində patriarxatın təhtəşürdə bərpə cəhdlərindən yaranmışdı. Əgər tarix tərəqqi və tənəzzülün mütəmadi əvəzlənməsi ilə səciyyələnsə, tarixi formasıya, cəmiyyət formaları da eyni qanuna tabedir. Beləliklə, bütün məlum elmi-realist nəzəriyyələrə paralel olaraq feminizmin hər şeydən öncə bir təhtəşür hadisəsi olduğu qənaətinə gəlməliyik.

Ədəbiyyatda feminizm cərəyanının əksi məsələsinə gəlincə, qeyd etməliyik ki, bu proses ədəbiyyatda yeni bir anlayışın “qadın ədəbiyyatı” anlayışının meydana gəlməsinə səbəb olmuşdur. “Qadın ədəbiyyatı” dedikdə, ilk öncə qadının düşüncə tərzinin kişidən fərqləndiyi və dünyanı alternativ formada, özünəməxsus şəkildə qavradığı əsas götürülür. “Psixoloji tədqiqatlar konkret şəxsin mental dəyərlərinin formalaşmasına qadın və kişi arxetiplərinin, komplekslərinin aktiv şəkildə təsir etdiyini təsdiq edir. Hər cinsin özünəməxsus anatomik və fizioloji xüsusiyyətləri var və qadın orqanizmi kişi orqanizmindən fərqli şəkildə qurulub, başqa cür fəaliyyət göstərir. Əgər fiziki təhlükə anını nümunə kimi gətisək görərik ki, kişi “güc” variantını seçir, qadın isə təbiətən toqquşmalara meyilli olmadığından fərqli mövqe tutur. Təbii mahiyyəti əsas götürən feministlər, məsələn, fransız liberal feministləri bu nöqtəyi-nəzərdən yanaşaraq kişi və qadının fundamental fərqləndiyi qənaətinədəirlər. Əlbəttə, bu cür fərqlər ətraf mühitin bir qədər fərqli şəkildə qavranılmasına əsas verir. Qadın bu

və ya digər hadisəni özünəməxsus şəkildə qavrayır və reaksiya verir” [3, s.48].

Biz feminizmin ədəbiyyatda radikal şəkildə əksinin tərəfdarı deyilik. Çünki ədəbi mətn mahiyyətcə bəşəridir. Lakin qadın və kişi yazıçı tərəfindən yaradılan əsərin təhtəşür səviyyəsində fərqləndiyini, qadın və kişi prioritetinin özünü göstərdiyini qəbul etməliyik. Bu baxımdan eyni mövzunun, yaxud əsərin qadın və kişi müəllif tərəfindən qələmə alınmış versiyaları sadəcə süjet baxımından deyil, həm də baxış bucağına görə fərqlənir. Fikrimizcə, nəsrimizdə buna ən bariz nümunə Anarın “Beşmərtəbəli evin altıncı mərtəbəsi” əsəridir. Bildiyimiz kimi bu əsər əsasında iki fanat mətni – Günel Anarqızının “Altıncı” və Ziyad Quluzadənin “Kəpənəkdoğan” əsərləri qələmə alınmışdır.

Anarın “Beşmərtəbəli evin altıncı mərtəbəsi” əsərində Təhminə və Zaur adlı iki gəncin sevgisi və cəmiyyətin yazılmamış qanunları fonunda bu sevginin məğlubiyyəti təsvir edilir. Lakin əsərdə hiss olunur ki, Təhminə Zauru sevdiyi dərəcədə Zaur onu sevmə bilmir. Bütün olanlara əyləncə gözü ilə baxır və əslində öz sevgisini sona qədər anlama və müdafiə edə bilmir. Əsərdə Təhminə haqqında müxtəlif şayələr gəzir. Onun Zaurdan başqa birisi ilə münasibətdə olmamasına, sevgisi uğrunda ailəsinə qurban verməsinə baxmayaraq, Zaur Təhminənin sevgisinin böyüklüyünü əsərin sonuna qədər başa düşə bilmir. Təhminənin azad bir qadın kimi yaşaması, çoxlu kişi dostları olması haqqında müxtəlif şayələrin yaranmasına təkan verir. Əslində bəsit bir qadın olmayan və Zauru könül əyləncəsi kimi baxmayan, ona xəyanət etməyən Təhminəyə Zaur tam inanmır və bu şübhələr də onların məhəbbətinin faciə ilə bitməsinə səbəb olur. “Dünəndən bəri ikinci dəfədir ki, Zaur Təhminə haqqında dəhşətli şeylər eşidirdi və onu ağrıdırdı eşitdikləri. Amma məgər üç ay bundan qabaq – yaxınlıqlarından əvvəl də eşidib qulaqardına vurmurdumu ara-sıra aralığa düşən bu cür söhbətləri?.. Onda niyə bu söhbətlər Zaurun zərrəcə vecinə deyildi? Əksinə, bəlkə bu söhbətlər bir növ Zauru şirnikdirmişdi də. Bəlkə də haradasa, qəlbinin dərinliklərində fikirləşmişdi ki, əgər Təhminə, doğrudan da, belə “yüngülməcəzdirsə”, ayağı sürüşkəndirsə, mən niyə kənardayım? Zaur istədiyinə nail oldu, daha indi ağrımaq, ürəyinə salmaq neyçün? Olan olub, keçən keçib... Mənim nə borcum? Təhminə kimdir ki, mənim üçün? Üç ayın xoş xatirələri vəssalam” [4, s.176].

Bəs əslində Təhminə necə bir qadındır? Zaurun düşündüyü kimi ancaq könül əyləncəsinə yarayan bir qadındır, yoxsa Zaurdan da, onun söykəndiyi cəmiyyətdən də yüksəkdə duran bir insandır? Əsəri diqqətlə oxuduqda aydın olur ki, Təhminə bəsit bir obraz deyil. Onun monoloqları dərin fəlsəfi düşüncələrlə zəngindir və oxucunu polemikaya səsləyir. Əslində yazıçı bizi iki Təhminə ilə tanış edir. Birinci Təhminəni hamı tanıyır

və tənqid edir. İkinci Təhminəni isə heç kəs tanımır, onun zəngin daxili dünyasından, duyğularından, arzularından və faciəsindən xəbərdar deyil. Təhminə insanların onun barədə nə düşündükləri ilə maraqlanmır, haqqında danışılan söhbətlərə, şayələrə fikir vermir. O, yalandan namus örtüyünə bürünmür, ismətli qadın rolu oynamağa çalışmır. Təhminə adına ləkə düşəcəyindən qorxmur, onun adın ləkəli olub-olmaması haqqında da maraqlı fəlsəfi siqletli fikirləri var. Bütün cəmiyyəti savaşa çağıran, stereotiplərə meydan oxuyan Təhminə güclü görünsə də əslində zəifdir, zərifdir. O da qadın səadətini dadını bilmək istəyir, xoşbəxt olmaq istəyir. Bəs onun bir qadın kimi faciəsinə səbəb nədir? Kimdir günahkar? Fəlsəfədə, ədəbiyyatşünaslıqda tez-tez işlənən “kollektiv günah” istilahı ilə düşünsək, əslində Təhminə ilə birgə hamı, bütün cəmiyyət. Təhminə milli qadın stereotipini dekonstruksiya edən bir obrazdır. Bəs qadın stereotipinin dağılmasına səbəb nə olmuşdur? Buna səbəb Təhminənin ilk sevgisi, inandığı, “əsl kişi” obrazı kimi qavradığı şəxsin həlledici məqamda qaçışı, cəmiyyətin qəbul etdiyi imici qorumaq üçün doğulmamış bir körpənin cənazəsinin, dəlicəsinə sevnən bir qadının parçalanmış qəlbinin üzərindən keçərək “ideal ailə başçısı” kimi öz həyatına davam etməsidir. Təhminə məhz bu zahiriliyə, yalançı “namusa” qarşı çıxır. Daha sonralar Manaf və Zaur da onun ümidlərini doğrultmur, heç biri onu axıra qədər anlaya, dərk edə bilmir.

Günəl Anarqızının “Altıncı” romanını bu əsərə yazılmış professional “fanat mətni” – “fan-fiction” hesab edə bilərik. Belə ki, əsər Təhminənin gündəliyi kimi yazılmışdır. Bu gündəlik vasitəsilə Təhminənin Zaurdan əvvəlki həyatının daha geniş şərh və ştrixləri oxucuya təqdim edilir. Anarın – kişi müəllifin əsərində bizə bir cümlə ilə catdırılan hadisələr burada – qadın müəllifin təxəyyülündən keçərək tam və əhatəli şəkildə açılır. Əsərdən məlum olur ki, Təhminənin gündəliyini onun qonşusu Mədinə öz sandıqçasında qiymətli bir yadigar kimi qoruyub saxlayır. Mədinə ölərkən oğluna vəsiyyət edir ki, bu gündəlik olan sandıqçanı nəvəsi Təhminə 15 yaşına çatanda ona versin. “Təhminə oturdu. Dəftəri dizləri üstünə qoyub vur-tut yarım əsr bundan əvvəl qələmə alınmış, indi isə onun – başqa bir Təhminənin ixtiyarına buraxılmış bu yazıların müəllifinin kim olduğu haqqında düşünməyə başladı. Beynindəki xatirələri arıtladı. Nənəsinin uzaq gəncliyi haqqında apardığı nadir söhbətlərində Təhminə adlı qadının olub-olmadığını xatırlamağa çalışdı” [5, s.12].

Günəl Anarqızı 26.06.08 tarixində www.lit.az saytına verdiyi “Həyatda mənə ən çox təsir edən şey məhz ədəbiyyat olub” adlı müsahibəsində bu əsər barəsində fikirlərini bölüşmüşdür: “Düzü, Təhminənin həyatının məhz o dönəmində 25-45 yaşlanıncan gündəlik yazması və o yaşda ölməsi məni bir müəllif kimi məhdud çərçivələrə salmış oldu. Çünki mən

özüm o yaşda olanda Təhminədən fərqli olaraq tamam başqa xəyallarla və hisslərlə yaşayırdım. Hesab edirəm ki, Təhminə qısa ömrü ərzində emosional cəhətdən çox ağır həyat yaşayıb. Yəni Təhminənin daxili əzablarını, mütləq tənhalığını ifadə etmək üçün mən məhz yaşadığı həyatı yaşamaq, həyatda görüb müşahidə etdiklərini bilməli idim. Bu cəhətdən Təhminə bir az da “yaşasaydı”, mən onu yalnız yaşla və həyat təcrübəsi ilə əldə olunan daha maraqlı cəhətlərlə zənginləşdirmiş olardım. Amma, artıq dediyim kimi öncə yazılmış əsərin davamını yazmaq, müəllifi məlum süjet çərçivələriylə məhdudlaşdırmış olur.”

Bu sıradan qeyd etmək istədiyimiz son “fanat mətni” nümunəsi hesab oluna biləcək əsər Ziyad Quluzadənin “Kəpənəkdoğan” əsəridir. Günəl Anarqızının “qadın dünyası”ndan sonra təkrar əsərin yeni “kişi variantı” ilə qarşılaşırıq. Qeyd etmək istərdik ki, “Beşmərtəbəli evin altıncı mərtəbəsi” əsərindən sonra Təhminə obrazı yaddaşlarda olduqca canlı və koloritli şəkildə qalmışdır. Və cəmiyyətin qaydalarına və müəyyən mentalitet qadağalarına uymasa da oxucular onu təmiz məhəbbətinə və olduğu kimi gördüyünə görə sevib bəyənmişlər. Təbii ki, əsəri oxuyub qurtardıqdan sonra oxucunu maraqlandıran suallardan biri də budur ki, əgər Təhminə və Zaur sevgisi evliliklə nəticələnsəydi necə olardı? Ziyad Quluzadənin “Kəpənəkdoğan” əsərində artıq Təhminə və Zaur bizim çağdaşlarımızdır. Qeyd etmək lazımdır ki, hər iki əvvəlki əsərdə – “Beşmərtəbəli evin altıncı mərtəbəsi” və “Altıncı” əsərlərində Təhminənin uşağı olmurdu. Bu əsərdə isə Zaur və Təhminə ailə qurublar və Məryəm adlı bir qızları da var. Qəhrəmanlarımız artıq yaşlanıblar və gündəlik problemlər əhatəsində sevgiləri də ancaq keçmişdən qalma bir xatirə kimi yada düşür. Bu əsərdə yenə də Zaurun Təhminəni həqiqi məhəbbətlə sevib-sevmədiyini tam aydın olmur. “Təhminə nəşriyyata yeni gələndə hamı kimi mənim də diqqətimi çəkmişdi...”

Öncələri onu yüngül, qarşısına çıxan hər kişi ilə yatan qadın kimi görürdüm.

Zamanla sevdim. Evləndik. Məryəm dünyaya gəldi. Təhminə ilə keçən günlər

Nigarla keçən günlərim qədər müqəddəs deyildi. Bəlkə də ona görə ki, qadınları öyrənmişdim...

...Xəyanətkar...

...İradəsiz... İlk bahar mehi kimi əvvəlsiz, arxasız... havadan asılı bir görünməzlik...” [6, s.125]

“Kəpənəkdoğan” əsərində Təhminənin anası haqqında da bir qədər geniş məlumat verilir. Daha doğrusu, əsərin əsas qəhrəmanı Məryəm nənəsinin gündəliyini oxuyur. Onu həkimə aparən anası Təhminə öyrənir ki, qızı bakirə olsa da hamilədir və dünyaya qiyaməti xəbər verən kəpənəklər

gətirəcək. Bu hadisədən sonra əsərin rəmzi-mistik qatı meydana çıxır. Belə ki, ata-anasından fərqli olaraq xristianlığa meyil edən Məryəm xristianlıqdakı Müqəddəs Məryəmlə assosiasiya olunur. Qızını qurtarmaq üçün müxtəlif yollara baş vuran Təhminə də sonda bunun qarşısı alınması mümkün olmayan bir möcüzə olduğunu qəbul edir. Əsərin sonunda Məryəm evdən çıxıb getməli olur və bir kilsədə kəpənəyə çevrilir.

Əsərdə Zaur "Beşmərtəbəli evin altıncı mərtəbəsi" əsərindəki sələfini sanki təkrarlayır. Orada Təhminəyə deyil, şayələrə inanan Zaur Təhminəni ölümə atıb özünə yeni həyat qurduğu kimi, burada da Məryəmi özünün siyasi platformasına zərər vura biləcək bir şəxs kimi görüb, evdən çıxıb getməsini əmr edir. Təhminə isə balasını ərinə və hamıya uyğun, "normal görünən" həyatına görə qurban verir.

Əsərin quruluşuna gəlincə, sanki burada 3 nəfərin – Təhminənin, Zaurun və Məryəmin gündəliyi [Təhminənin anasının gündəliyindən də parça var. Həmin parça ilə birgə 4 gündəlik] birləşdirilib. Əsərdə müəllifin varlığı hiss olunmur, müəllif hadisələrə müdaxilə etmir. R.Bartın irəli sürdüyü "müəllifin ölümü" baş verir. Bu da əsərin daha inandırıcı ahəngini yaranmasına gətirib çıxarmışdır.

Gənc müəllif Z.Quluzadənin "Kəpənəkdoğan" əsəri Günel Anarqızının "Altıncı" romanından professionalıqda geri qalsa da dini-mistik mündəricəsi ilə fərqlənir və əsərin qəhrəmanlarının sonrakı taleyini, daha doğrusu, alternativ taleyini əks etdirməklə, oxucunun diqqətini maraqlı məqamlara yönəldir. Bundan başqa bir məqam da diqqətdən kənar qalmamalıdır. Belə ki, Təhminə obrazı ilə bağlı Azərbaycan ədəbi tənqidində müxtəlif baxışlar olmuş və oxucuların da əks qütblü fikirləri formalaşmışdır. Anardan sonra bu əsərin yeni variantını – "fanat-mətni"ni yaradan müəlliflərin də təfəkküründə bu fikirlər müxtəlif cür əks olunub. Günel Anarqızının "Altıncı" əsərində müəllif Təhminənin "qadın versiyasını", yəni qadın təhtəşüründə yaranan obrazı oxucuya təqdim edir və oxucuya başqa bir Təhminəni – müsbət Təhminəni göstərməyə nail olur. Z.Quluzadə "Təhminə stereotipini" nəsil-dən-nəslə keçən irsi fenomen həddinə qaldırır. Onun yaratdığı Təhminə daha zəif xarakterlidir. Əsərdə Anarın Təhminəsinin yerinə əxlaqsızlığına "fəlsəfi tənhalıq", övladına qarşı amansızlığına isə "normal əxlaqlı ana" donu geydirən standart bayağı qadın görürük. Buradan aydın olur ki, Anarın yaratdığı Təhminə xarakter olaraq daha dolğun və mənfi cəhətləri ilə belə oxucuda özünə hörmət, yazaçıya heyranlıq doğura bilən obrazdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Zülfüqarova F. Dünya ədəbiyyatında qadın mövzusu: genesis və tipologiya. Bakı, "Elm və təhsil", 2015.
2. Uhlig H. Avrupanın anası. Anadolu, "Telos", 2001.
3. Трофимова Е. Феминизм и женская литература в России // Материалы Первой Российской летней школы по женским и гендерным исследованиям «ВАЛДАЙ-96». Москва, МЦГИ.
4. Anar. Seçilmiş əsərləri. Bakı, "Lider", 2004.
5. Anarqızı G. Altıncı Bakı, "Yurd", 2006.
6. Quluzadə Z. Kəpənəkdoğan. Bakı, "Qanun", 2011.
7. Müstəqillik dövrü Azərbaycan ədəbiyyatı, 2 cildə, I-II cildlər. Bakı, "Elm və təhsil", 2017.

Elnare Garagozova

"FEMALE LITERACY" IN THE CONTEXT OF AZERBAIJANI LITERATURE IN INDEPENDENCE PERIOD (three versions of the image – Tahmina)

Summary

The image of women in the literature is ancient like the history of humanity. The researchers evaluated the phenomenon of women's image and writing in literatures in different aspects. In the article the phenomenon of feminist tendencies and dynamics are investigated. The author gained a special emphasis on the concept of "female literacy."

Эльнара Гарагёзова

«ЖЕНСКАЯ ЛИТЕРАТУРА» В КОНТЕКСТЕ АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ ПЕРИОДА НЕЗАВИСИМОСТИ (три варианта образа Тахмины)

Резюме

Образ женщины в литературе древний как история человечества. Исследователи оценивали феномен описания женского образа в литературе в различных аспектах. В данной статье исследуются особенности и динамика женского образа, тенденции феминизма. Автор уделит особое внимание концепции «женская литература».